

sır (Kıptî), Etiyopya ve Eritre'deki Ortodoks hıristiyanların yanı sıra bazı Afrika kiliselerinde uygulanmakta, fakat bilhassa cemaate yeni katılanlar için bir gereklilik olarak görülmemektedir.

Sünnet Avustralya, Polinezya, Malinezya ve Amerika yerlileriyle çeşitli Afrika kabilelerinde eski Mısır toplumunda olduğu gibi çocukluktan yetişkinliğe geçiş (ergenlik) ve cemaate katılma (inisiyasyon) töreni kapsamında icra edilmektedir. Bu toplulukların bir kısmında ve özellikle Afrika yerlilerinde erkeklerin yanı sıra kızlar da sünnet edilir. Söz konusu geçiş merasiminin amacı, ergenliğe ulaşan erkek ve kızları evlilik hayatına ve sosyal yaşamda üstlenecekleri rollere hazırlamak ve ilgili kuralları öğretmek suretiyle onları yetişkin ve tam bir erkek / kız birey durumuna getirmektir. Genellikle toplumdan tamamen soyutlanma, yarı inziva ve topluma yeniden katılma şeklindeki üç aşamadan oluşan merasimde bilhassa erkek çocukların bu süreç yoluyla annelerinin etkisinden, yani kadınların alanından sıyrılıp yetişkin erkekler dünyasına (avcılık ve savaşçılık) katılması hedeflenir. Sosyal ve cinsel kimlik oluşturmaya hizmet eden bu geçiş töreninin ilgili aşamaları sembolik anlamda ölmeyi ve yeni kimlikle doğmayı temsil eder. Erkek çocuklar için genellikle toplu halde ve kutlama havasında yapılan geçiş merasiminde diğer bazı sembolik unsurların yanı sıra (çıplaklık, saç tıraşı, vücudun beyaza boyanması ve dövme tarzında yaralanması, aç kalma, dayak vb.), kadınlığı temsil ettiğine inanılan sünnet derisi kesilir, bazı topluluklarda organın alt kısmı boydan boya yanılır. Tören sonunda aday erkeklik alanına ve yetişkinlik konumuna girmiş olur. Kızların geçiş merasimi ise genellikle ferdi olarak âdet dönemi başlangıcında icra edilir. Bu defa amaç adayı, erkeklerde olduğu gibi yeni bir alana sokmak yerine zaten içinde bulunduğu kadınlık alanındaki yeni konumuna, yani evlilik ve ev hayatına yönelik görev ve sorumluluklarına hazırlamaktır. Günümüz Afrika kabilelerinde söz konusu geçiş merasimi büyük ölçüde terk edilmiştir; ancak daha hijyenik hale gelen sünnet uygulaması ergenliğin ve etnik kimliğin işareti olarak devam etmektedir.

Kız sünneti (ya da Batı'daki yaygın adlandırılmayla "dişi üreme bölgesinin kesilmesi / bozulması") hatalı şekilde müslüman toplumlarla özdeşleştirilmekle birlikte gerçekte bu uygulama birçok müslüman ülkede (Arabistan'ın ve Körfez bölgesinin büyük

kısmı, Kuzey Afrika, Anadolu, Balkanlar ve Orta Asya) bilinmez; yaygın olduğu ülkelerde ise (Mısır ve Orta Afrika-bilhassa Etiyopya, Somali, Kenya, Nijerya ve Sudan) müslüman kesimde daha fazla rağbet görmeye beraber o bölgeye has bir âdet şeklinde genellikle toplumun -yerel, hıristiyan ve Etiyopya yahudisi- diğer din / etnik gruplarınca da icra edilmektedir. Bu uygulamanın Güneydoğu Asya'daki (Malezya, Endonezya ve Singapur) varlığı ise doğrudan İslâm'ın etkisinden ziyade bu uygulamanın yaygın olduğu bölgelerden göç eden müslümanların gittikleri yerlerde bunu kültürel bir âdet halinde devam ettirmelerinin sonucudur. Öte yandan kız sünneti uygulamasına Avustralya'nın bazı yerli kabileleriyle bir kısım Latin Amerika ülkelerinde (Brezilya, Meksika ve Peru) rastlanmaktadır.

Kız sünnetinin kökeni ve tarihi kesin şekilde bilinmemekle birlikte en erken Eski Mısır'da, gerek genetik cinsel bozukluklara karşı tıbbî / estetik müdahale kapsamında gerekse evliliğe hazırlık olarak erkek sünnetine paralel bir ergenlik töreni biçiminde icra edildiğine yönelik kayıtlar mevcuttur (*The Works of Philo*, "Questions and Answers on Genesis III", 47). Mısırlılar ve Afrika yerlileri arasında kabul gören bir inanışa göre erkekteki sünnet derisi kızlığa, kadındaki sünnet bölgesi erkekliğe ait unsura karşılık gelmekte, söz konusu derinin ya da bölgenin kesilip alınmasıyla kişi tam erkek veya kadın durumuna, dolayısıyla evlilik hayatına hazır hale gelmektedir. Kız sünnetinin gebeliği mümkün kılan vajinal kanamanın veya erkek sünnetinin taklidi mânasında bir nevi doğurganlık ritüeli olduğu şeklinde antropolojik açıklamalar da yapılmıştır. Bazı kültürlerde kız veya erkekte kesilen sünnet derisini bir tür adak olarak veya nazardan / büyüden korunmak amacıyla toprağa gömme ya da nehre atma âdeti mevcuttur. Günümüzde farklı şekillerde uygulanan ve doğurganlığı artırma, cinsel arzuyu kontrol etme, bekâreti koruma, hijyeni / estetiği sağlama gibi birtakım sosyokültürel ve ahlâkî teamüllere dayanan kız sünneti, Avrupa merkezli karşıt kampanya ile yerel dinî ve resmî otoritelerin bunu reddedici ve yasaklayıcı tavırları neticesinde son dönemlerde gerilemeye başlamıştır.

Asya (Çin ve Hindistan), Avrupa ve Kuzey Amerika'da -müslüman ve yahudi kesim hariç- dinî-kültürel bir ritüel biçiminde sünnet uygulaması mevcut olmamakla birlikte erkek ve nâdiren kız sünneti XIX. yüzyıl

ın sonlarından itibaren İngiltere, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika, Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri'nde tıbbî ve ahlâkî gerekçelerle icra edilmektedir. Günümüzde tıbbî gerekçeye dayalı kız sünneti söz konusu ülkelerde onaylanmazken erkek çocuk sünneti, bilhassa Amerika Birleşik Devletleri'nde belli hastalıkların (prostat ve rahim ağzı kanserleri, idrar yolları enfeksiyonu, HIV) önlenmesinde karşıt görüşlere rağmen hâlâ geçerli bir yöntemdir. Geçmiş dönemlerde çok daha yaygın olan erkek çocuk sünneti Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya ve Kanada'da gerileme göstermiştir; İngiltere ve Yeni Zelanda'da ise çok düşük seviyede uygulanmaktadır. Filipinler ve Güney Kore, tıbbî gerekçelere dayalı ergen sünnetinin en yaygın olduğu ülkelerin başında gelmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

- Lisânü'l-'Arab*, "İhtn" md.; Herodotos, *Tarih* (trc. Müntekim Ökmen), İstanbul 1973, s. 116, 138 (2/37, 104); Hâkim, *el-Müstedrek* (Atâ), III, 603; İbn Meymûn, *Delâletü'l-hâ'irin: The Guide of the Perplexed* (trc. S. Pines), Chicago 1963, II, 609-611 (3/49); *The Works of Philo: Complete and Unabridged* (trc. C. D. Yonge), Peabody / Massachusetts 1993, s. 534, 857 ("The Special Laws I", i-ii; "Questions and Answers on Genesis III", 47); F. Josephus, *The Complete Works* (trc. W. Whiston), Nashville 1998, s. 48, 938 ("Antiquities of the Jews", 1/12.2; "Against Apion", 1/22); D. L. Gollaher, *Circumcision: A History of the World's Most Controversial Surgery*, New York 2000, s. 1-53, 187-207; *The Covenant of Circumcision: New Perspectives on an Ancient Rite* (ed. E. W. Mark), Hanover 2003; H. E. Goldberg, *Jewish Passages: Cycles of Jewish Life*, Berkeley 2005, s. 32-63; Shaye J. D. Cohen, *Why aren't Jewish Women Circumcised? Gender and Covenant in Judaism*, Berkeley 2005, s. 8-54; Kecia Ali, *Sexual Ethics and Islam: Feminist Reflections on Qur'an, Hadith and Jurisprudence*, Oxford 2006, s. 97-111; *Transcultural Bodies: Female Genital Cutting in Global Context* (ed. Y. Hernlund - B. Shell-Duncan), New Brunswick 2007; M. Knight, "Curing Cut or Ritual Mutilation? Some Remarks on the Practice of Female and Male Circumcision in Greco-Roman Egypt", *ISIS*, XCII/2 (2001), s. 317-338; "Khafd (or Khifad)", *EP* (İng.), IV, 913-914; *Encyclopedia of Religious Rites, Rituals and Festivals* (ed. F. A. Salamone), New York 2004, s. 7, 12, 55-58, 148-149, 187-188, 221, 311-314, 345-349, 364-365; T. O. Beidelman, "Circumcision", *Encyclopedia of Religion* (ed. L. Jones), Detroit 2005, III, 1798-1800.

SALİME LEYLA GÜRKAN

İslâm'da. Semavî dinlerde Hz. İbrâhim'in uygulamasına dayandırılan sünnet geleneği İslâmiyet'te de devam etmiştir. Tevrat'ta Hz. İbrâhim'in ilâhî emre uyarak doksan dokuz yaşında iken üç yaşında ki oğlu İsmâil'le aynı günde (Tekvîn, 17/10-

14, 23-27), bir hadiste ise seksen yaşında kadümla veya Kadüm'da sünnet olduğu belirtilir (Buhârî, "Enbiyâ", 11; başka bir rivayet ve yorumu için bk. İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 108-110). Kadüm (kaddüm) marangozlukta kullanılan kesici bir alet ya da Suriye'de bir yer adı olarak yorumlanmıştır (Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, VIII, 326; İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 107). İbn Abbas, Hz. İbrâhim'in bazı emirlerle sınındığını ve onları eksiksiz yerine getirince insanlara önder kıldığını bildiren âyette (el-Bakara 2/124) işaret edilen hususları, içinde sünnetin de yer aldığı temizlikle ilgili emirler şeklinde açıklamıştır (Taberî, I, 571). Hz. İbrâhim'den sonra yahudiler ve Araplar atalarından kalan geleneği sürdürmüştür. Câhiliye Arapları'nda kadınlar da sünnet edilirdi. Kadının sünnet edilmesi uygulamasını Hz. İbrâhim'in eşi Hâcer'e dayandıranlar vardır (Câhiz, VII, 27). Günümüzde erkek çocukların sünnet edilmesinin kadın ve erkek sağlığı açısından önemi anlaşılmış, bu ameliye hristiyan toplumlarında da yaygınlaşmaya başlamıştır. Kızların sünnet edilmesi geleneği Arabistan'ın bir kısmında, Mısır, Orta ve Doğu Afrika ülkeleriyle Güneydoğu Asya'da gerek müslümanlar gerekse hristiyan ve yerli din mensupları arasında yaygındır (yk.bk.). Günümüzde kötü uygulamalardan kaynaklanan ve bazan ölümlü sonuçlanan vak'alar sebebiyle Batı ülkelerinde karşı çıkılmakla birlikte sağlık ve cinsel tatmin açısından bunu savunan araştırmacı ve bilim adamları bulunmakta, çağdaş fakihlerin konuya ilişkin görüşleri de bu tartışmalara paralel biçimde değişmektedir.

Sünnet Hz. Peygamber'in hadislerinde fıtrat gereği yapılan işler arasında sayılmıştır (Buhârî, "Libâs", 63, 64; Müslim, "Tâhâret", 49, 50). Burada fıtrata "âdet ve sünnet" anlamları verildiği gibi bu kelime ile, sünnet mahallindeki deriyi almanın yaratılışı bozma mânâsında olmayıp tırnak kesme, koltuk altındaki tüyleri temizleme gibi insana yaraşan fiiller sayıldığına işaret edildiği yorumu da yapılmıştır. Resûl-i Ekrem'in İslâmiyet'e girmek isteyen kimseye sünnet olmasını emrettiği (Ebû Dâvûd, "Tâhâret", 129), bu ameliyenin erkekler için sünnet, kadınlar için fazilet olduğu (Müsned, V, 75), seksen yaşına da gelse müslüman olan kişinin sünnetsiz kalmaması gerektiği (Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, VIII, 324) yönündeki hadislerle -sihhat durumuyula ilgili tartışmalar bulursa da- sünnetsiz kimsenin Kâbe'yi tavaf edemeyeceği, namazının kabul olmayacağı ve kes-

tiği hayvanın etinin yenmeyeceği yönündeki sahâbî ve tâbiî sözleri (a.g.e., VIII, 325-326) İslâm kültüründe bu geleneğin yerini göstermesi açısından önem taşımaktadır. Hz. Peygamber'in sünnetli doğduğu yaygın şekilde kaydedilmekle birlikte yedi günlükken dedesi Abdülmuttalib tarafından sünnet ettirildiğine dair rivayetin daha kuvvetli olduğu belirtilir (İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 140-144).

Konuya ilişkin hadislerle müslüman toplumların telakki ve teamüllerini değerlendiren fakihler sünnet ameliyesinin hükmü konusunda farklı görüşler ortaya koymuştur. Erkek bakımından sünnet olmanın hükmü Hanefî ve Mâlikîler'e göre sünnet, Şâfiî ve Hanbelîler'e göre vâciptir. Ancak Hanefîler bunu ezan gibi İslâm'ın sembol hükümlerinden (şîâr) sayarlar ve topluca terkedilmesine izin verilmeyeceğini belirtirler. İmam Mâlik'ten, sünnet olmayan kişinin imamlık yapamayacağı ve şahitliğinin kabul edilmeyeceği nakledilmiştir. Bununla beraber Hasan-ı Basrî Resûl-i Ekrem'in, kendisine başvurup müslüman olmak isteyen farklı milletlerden insanları sünnetli olup olmadıklarını araştırdığını söyler. Ahmed b. Hanbel de yaşlı iken müslüman olan kimsenin sağlığına zarar gelmesinden endişe edilmesi durumunda sünnet edilmeyebileceği görüşündedir (İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 113). Kadın bakımından sünnetin hükmü ise Hanefîler'e göre fazilet, Mâlikîler'e göre mendup, Şâfiî ve Hanbelîler'e göre vâciptir.

Sünnetin ve sünnet töreninin çocuğun hafızasında dinî motiflerle bezenmiş bir hâtıra olarak yer tutmasının dinî değerlere bağlı bir kişilik kazanmasında olumlu bir rol üstlenebileceğini düşünen fakihler, çocuğu namaza alıştırmayla ilgili hadisleri de dikkate alarak temyiz ile bulûğ çağı arasında zaman diliminin sünnet için daha uygun olduğunu söylemişlerdir. Osmanlılar'daki yaygın uygulama da bu yöndedir; şehzadeler temyiz çağında sünnet ettirilir, ondan sonra sancağa çıkarılırdı. Buna karşılık çocuğun temyiz çağına ulaştığında kendini bu engeli aşmış halde bulmasının psikolojik açıdan daha yararlı olacağını düşünenlere göre sünnet doğumdan sonra geciktirmeden yapılmalıdır. Hz. Peygamber'in, torunları Hasan ve Hüseyin'i yedi günlükken sünnet ettirdiğine dair rivayete dayanan Şâfiîler (Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, VIII, 324) çocuğun doğumun yedinci gününde sünnet edilmesini müstehap görürken diğer üç mezhepte bu rivayet kuvvetli bulunmamış ve belirtilen uygulama Yahudiliğe benzeme

görünümü taşıdığı için mekruh sayılmıştır. Sünnet olmayı vâcip diye niteleyen fakihlere göre vücûb hükmü bulûğ ile başlar. Öte yandan sünnet ameliyesini yapacak kimsenin bu işe ehil bir doktor veya sünnetçi olması gerekir. Resûl-i Ekrem'in bu hususta uyarıları bulunduğu gibi (meselâ bk. Hâkim, III, 603) Hz. Ömer'in sünnet ettiği çocuğa zarar veren sünnetçileri tazminata (Abdürrrezzâk es-San'ânî, IX, 470), çocuğun ölümüne sebebiyet veren sünnetçileri ise diyet ödemeye (İbn Ebû Şeybe, V, 420) mahkûm ettiği rivayet edilmiştir.

Sünnet vesilesiyle ziyafet verip eğlence tertip edilmesi çok eskilere uzanan bir gelenektir. Araplar'da sünnet için verilen ziyafete "azîra" denir, bu esnada müzik eşliğinde oyunlar oynanırdı. Resûl-i Ekrem döneminde örneği bilinmemekle birlikte ashop devrinde sünnet düğünlerinin yapıldığına dair rivayetler vardır. Hz. Ömer halifelîği döneminde def ve şarkı sesi duyduğunda, "Nikâh mı, sünnet mi?" diye sorar, eğer bunlardan biriye müdahale etmezdi. İbn Abbas çocuğunu sünnet ettirdiğinde oyuncu tutmuş ve ona ücret ödemiştir (Fâkihî, I, 21). Tâbiî devrinde sünnet düğünlerinde söylediği şarkılarla ün kazanan sanatçılar vardır (meselâ bk. DîA, XX, 366). Daha sonra gelen fakihler ve dört mezhep imamı, dinî kuralların ihlâli için araç haline getirilmemesi kaydıyla böyle günlerde ziyafet verme ve eğlenmeye karşı çıkmadıkları gibi genellikle bunlara katılmayı müstehap saymışlardır. Türk toplumlarında öteden beri sünnet törenlerine önem verilmiş, sünnet düğünleri etrafında zengin bir gelenek oluşmuştur. Osmanlılar'da devlet büyüklerinin çocukları ve özellikle şehzadeler için tertiplenen sünnet düğünleri çok görkemli olurdu (bk. DÜĞÜN; KİRVE; SURNÂME).

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, V, 75; Buhârî, "Bed'ü'l-vaHY", 7, "İstîzân", 51, "Libâs", 61, 62; Herodotos, *Tarih* (trc. Perihan Kuturman), İstanbul 1973, s. 85; Abdürrrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef* (nşr. Habîbürrahman el-A'zamî), Beyrut 1403/1983, IX, 470; İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut 1409/1989, V, 420, 421; Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân*, VII, 27; Fâkihî, *Ahbaru Mekke* (nşr. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş), Mekke 1407/1986-87, I, 21; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I, 571; Hâkim, *el-Müstedrek* (Atâ), III, 603; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (nşr. M. Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1414/1994, VIII, 324-326; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tuhfetü'l-mevdûd bi-ahkâmî'l-mevlûd* (nşr. Abdülmün'im el-Ânî), Beyrut 1403/1983, s. 106, 107, 108-111, 112, 113, 114, 140-144; G. Posener, *A Dictionary of Egyptian Civilization*, London 1962, s. 45-46; Haifaa Jawad, "Female Circumcision: Cultural Ne-

cessity or Religious Obligation?", *Proceeding of Annual Conference of the British Society for Middle Eastern Studies 12-14 July 1994, Culture: Unity and Diversity* (yayımlanmamış tebliğ). The University of Manchester, s. 324-341; Nebi Bozkurt, *Hadiste Folklor Eğlence*, İstanbul 1997, s. 67-69; a.mlf., "Sünnet", *İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi* (ed. İbrahim Kâfi Dönmez), İstanbul 2006, IV, 1842-1843; Sâmi ez-Zib, *Hıtânü'z-zükûr ve'l-inâş 'inde'l-ye-hüd ve'l-meshîyyîn ve'l-müslimîn*, Beyrut 2000, s. 45, 275, 369, 399; "Khafd (or Khifad)", *EP* (İng.), IV, 913-914; A. J. Wensinck, "Khitân", a.e., V, 20-22; "Hıtân", *Mv.F*, XIX, 26-31; Fuat Günel, "İbn Süreyc, Ubeydullah", *DİA*, XX, 366.

NEBİ BOZKURT

SÜNNETULLAH

(سنة الله)

Allah'ın tabiatı yaratıp devam ettirmek ve toplum hayatını düzenlemek üzere koyduğu kanunlar anlamında bir Kur'an terimi.

Sözlükte "bir şeyi açıklığa kavuşturmak, iyi veya kötü yeni bir yöntem ortaya koymak" anlamındaki *senn* kökünden türeyen *sünnet* ile lafza-i celâlden oluşan *sünnetullâh* terkihi "Allah'ın koyduğu kanun, nizam" demektir. Sünnet ve Allah kelimeleri Câhiliye döneminde bilinmekle beraber (*Lisânü'l-'Arab*, "snn" md.; Izutsu, s. 89) sünnetullah Kur'an'a has bir tabirdir. Kur'an'da sünnet kelimesindeki "sürekli, düzenli ve özgün uygulama" anlamı Allah'a nisbet edilmek suretiyle Allah'ın yaratma ve yönetmesinde öteden beri süregelen ve değişmeyen uygulamasının bulunduğuna işaret edilmiştir.

Sünnet kelimesi Kur'an-ı Kerim'de ikisi çoğul olmak üzere (*sünen*) on altı yerde geçer. Bunların dokuzu Allah'a veya O'nun yerini tutan zamire izâfe edilerek "Allah'ın sünneti" mânasını taşır. Diğerleri, "Cenâb-ı Hakk'ın geçmiş ümmetlere veya onlara gönderdiği peygamberlere uyguladığı nizam" anlamındadır (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "snn" md.). Söz konusu âyetlerde peygamberleri yalanlayıp davet ve tebliğlerine olumsuz cevap veren, tabiatın işleyişini düzenleyen ilâhî kanunları aşacak mucizeler isteyen geçmiş milletleri helâk eden ceza niteliğindeki âdet-i ilâhiyye anlatılmış, bundan son peygambere karşı direnen inkârcıların ibret almalarının gerektiği vurgulanmıştır. Bunun yanında evlenip aile kurma ahkâmından söz eden bazı âyetlerde bunların geçmiş ümmetler ve peygamberler için Allah'ın vazettiği kanun ve hükümler olduğu beyan edilmiştir (en-Nisâ 4/25-26; el-Ahzâb 33/37-38). Sünne-

tullahın toplum yasaları yerine evrende geçerli olan tabiat kanunları şeklinde açıklanması (*Şâmil İslâm Ansiklopedisi*, V, 463-465) bu kavramın Kur'an'daki kullanımına uymamaktadır. Kur'an'da Allah'ın varlığı, birliği ve âhiret gününün vuku bulacağına kanıtlanması dolayısıyla tabiatın işleyişini anlatan birçok âyet mevcuttur. Meselâ "helâk" anlamına gelen sünnetullah-*tan* bahsedildiği Fâtır sûresinde (35/43-44) Allah Teâlâ'nın göklerin ve yerin yani tabiatın işleyiş düzenini kurduğu, bu düzenin bozulması halinde O'ndan başka kim-*senin* bunu düzeltmeyeceği ifade edilir (35/41). Bu konuda ayrıca Yâsîn ve Mülk sûrelerinde (36/33-44; 67/3-4) dikkat çekici örnekler verilmektedir. İmâdüddin Halîl, sünnetullah kapsamında anlatılan Kur'an kıssalarını "tarihin derinliklerinde yaşamış tecrübelerden faydalanılarak ortaya konmuş, hayatın zor ve çetin yönlerini gösteren, geleceği belirlemeye yardımcı olan işaret levhaları" diye niteler (*İslâm'ın Tarih Yorumu*, s. 92). Hikmeti gereği Allah bütün kâinat nizamını bu sünnetler üzerine kurmuştur. Kur'an'da sünnetullah karşılığında kullanılan diğer kelime ve terkipler "kavl, fitrat, halk, hak, kelimetullah, kelimetü rabbik"tir. Öte yandan sünnetullahı sünen-i âmm ve sünen-i hâssa diye ikiye ayıranlar bulunduğu gibi (Karadeniz, s. 28) onu tek sünnet kabul edip geçici olarak durdurulması suretiyle mucizelerin meydana geldiğini söyleyenler de vardır (İsmail Fenni, s. 424-427).

Hadislerde sünnet kavramı "iyi veya kötü her türlü yol, âdet ve davranış" mânasında geçer. Bazen da olumlu davranışa sünnet (*Müsned*, I, 191-195; İbn Mâce, "İkâme", 173), olumsuz davranışa bid'at (Tirmizî, "İlim", 17) denilmiştir. Özel bir anlam kastedildiğinde ise konusuna uygun isimlere izâfe edilerek kullanılmıştır. Bu kullanımın en yaygın olanı, bazan Allah ve resulünün sünneti şeklinde ifade edilmek üzere Hz. Peygamber'e nisbet edilen sünnettir. Sünnet ayrıca Cebrâil'e, Hz. İbrâhim'e, Ehl-i kitaba, önceki milletlere, Hulefâ-yi Râşidîn'e ve Hz. Ömer'e de izâfe edilmiştir (Wensinck, *el-Mu'cem*, II, 552-553, 555-558; krş. a.mlf., *Miftâhu künûzi's-sünne*, "snn" md.).

III. (IX.) yüzyıldan itibaren felsefenin İslâm dünyasına girmesiyle birlikte ortaya çıkan yeni problemlerin başında varlık meselesi yer alıyordu. Ontolojide var oluşu kadir işleyişi de önemli sayılan âlemin sahip olduğu düzenin mekanik ve determinist kanunlara tâbi olup olmadığı, tâbi değilse ondaki nizam ve sürekliliğin nasıl açık-

lanacağı felsefecilerle kelâmcılar arasında tartışılan meselelerden birini teşkil etmiştir. Kelâmcılar, deizme götüreceği endişesiyle söz konusu işleyişin belirlenmiş (determiné) olmadığını söyleyip bu konuda âdet kelimesini kullanmış, böylece literatüre sünnetullah ile eş anlamlı olarak "âdetullah" tabiri girmiştir. Âdetullah, tabiat kanunlarının zorunluluğunu gerektirmediği ve tabiat üstü bir iradeye çağrıştırdığı için mucizeye imkân sağlıyordu. Rummânî (*en-Nüket*, s. 102-103) ve Hattâbî (*Beyânü'l-câzi'l-Kur'ân*, s. 20) gibi kelâm, tefsir ve hadis âlimleri fizik kanunlarını ifade etmek için yalın durumda âdet kelimesine yer vermiş, İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (*el-Lüma'*, s. 57) ve Gazzâlî (*Tehâfütü'l-felâsife*, s. 225-237) başta olmak üzere kelâm âlimlerinin çoğunluğu ise âdet kelimesini Allah'a izâfe ederek kullanmıştır. Aydınlanma dönemi ve sonrasındaki felsefi eğilimlerin, özellikle XIX. yüzyılın sonlarına doğru pozitivizmin determinizmi öne çıkaran evren tasavvuru üzerine müslüman âlimler sünnetullah ve fitrat terimlerini tekrar gündeme getirmişlerdir. Tabiat bilimlerinde olduğu gibi sosyal olayların da kendilerine özgü kanunlarının bulunduğu vurgulamaya başlayınca Mûsâ Cârullah Bigiyef (*Kur'an ve Sünnet*, s. 5-6), İzmirli İsmail Hakkı (*Yeni İlm-i Kelâm*, s. 165), Muhammed Abdüh (*Tevhid Risâlesi*, s. 207-208) ve Fazlurrahman (*İslâmiyet*, s. 15) gibi âlimler bu kavramları sosyal içerikleriyle öne çıkarmışlardır. Aslında sünnetullaha yüklenen bu mânâ, başlangıç dönemlerinde kullanılan muhtevasına en yakın olanıdır.

Kur'an'da hem tabii varlıklar hem tarihte vuku bulmuş hadiseler alanında geçerli olan ilâhî kanunlara vurgu yapılır ve her iki konuda da sistemin belli bir düzen ve kural çerçevesinde işlediği belirtilir. Fertlerin yaşaması ve ölümü için biyolojik kanunlar bulunduğu gibi toplumların yaşaması ve helâki için de sosyal kanunlar vardır. Ancak bu kanunlar zorunlu olmayıp Cenâb-ı Hakk'ın iradesine bağlıdır. Kur'an'da tabiat kanunları ile sosyal kanunlar arasında bağ kurularak sosyal kanunlara uyulmaması halinde tabiat kanunlarının devreye girip helâki hazırladığına işaret edilir. Hz. Nûh'tan itibaren birçok kavmin tûfan, deprem, kasırga ve denizde boğulma gibi âfetlerle helâk edildiği anlatılır.

Doğuştan medenî bir varlık olan insan için belirlenmiş sosyal kanunlar (sünnetullah) vardır. Kur'an'da bu kanunlar geçmiş milletlerin başından geçen olaylarla orta-